

**ЗА ТОЛКОВНИОТ РЕЧНИК НА РУСКИОТ ЈАЗИК
ОД НАТАЛИЈА ЈУЉЕВНА ШВЕДОВА**

**ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ РУССКОГО ЯЗЫКА С ВКЛЮЧЕНИЕМ
СВЕДЕНИЙ О ПРОИСХОЖДЕНИИ СЛОВ. ОТВЕТСТВЕННЫЙ
РЕДАКТОР - Н.Ю.ШВЕДОВА М.: РАН, 1164 С.**

Во 2007 година руската лексикографија беше збогатена со уште еден толковен речник, на кој веќе подолго време се чекаше. Во издание на Руската академија на науките и уметностите излезе „Толковен речник на рускиот јазик (со вклучени забелешки за етимологијата на зборовите)“, чиј автор е академик Наталија Јуљевна Шведова. Во изработката на речникот учествувале и д-р Л. В. Куркина во делот на етимолошките белешки за старите зборови и заемките до осумнаесеттиот век, а етимолошките белешки за заемките од 18 до 20 век и за интернационализмите се погрижил д-р Л. П. Крисин.

Во оваа прилика ќе се обидеме накусо да го претставиме ова лексикографско издание, со цел подобро запознавање на корисниците за начинот на кој е составен овој речник, како и за неговата употреба.

Бесмислено е да се зборува за овој Толковен речник, без да се разгледа неговиот претходник – „Толковниот речник на рускиот јазик“ од С. И. Ожегов и Н. Ј. Шведова, кој до денес е најпопуларниот од сите речници на современиот руски јазик.

За првпат речникот се појавува во 1949 година, а како автор се јавува Сергеј Иванович Ожегов, кој воедно е и еден од авторите – составувачи на познатиот „Толковен речник на рускиот јазик“ под редакција на Д. Н. Ушаков. Речникот на Ожегов многу бргу се нашол на полиците во руските домови и се здобил со признание од огромен број читатели. По неполни три години, во 1952, излегува од печат второто издание, кое забележливо се разликува од првото, а по само една година излегува и третото издание со исправки и дополнувања. Во 1960 година речникот доживува и четврто издание, кое било уште побогато и преработено од страна на авторот. По смртта на С. И. Ожегов работата околу речникот и била доверена на Наталија Јуљевна Шведова¹. Пред својата смрт Ожегов испратил писмо до издателството „Советскаја енциклопедија“ со кое ѝ соопштил дека тој смета оти е невозможно речникот да се издава стереотипно и оти планира негово суштествено обновување и дополнување. Следните три изданија на речникот биле стереотипни, а деветтото од 1972 година било дополнето и исправено. Како автор на ова издание бил потпишан Ожегов, а Н. Ј. Шведова се јавува како редактор и коавтор. Од 1972 до 1991 година излегле вкупно 14 изданија на овој речник: од 10-тото до 12-тото; од 14-тото до 15-тото, од 17-тото до 20-тото издание речникот бил стереотипаен; 13-тото од 1981 година и 16-тото од 1984 година биле издадени со исправки; 21-тото од 1989 година било преработено и дополнето, а 22-тото и 23-тото издание биле стереотипни. Во овој период обемот на зборови пораснал од 57 на 70

---

¹ Н. Ј. Шведова била уредник-лексиколог при изработката на второто издание на истиот речник.

илјади, при што се зголемувал корпусот на речникот, бил зголемен описот на семантичката структура на многузначните зборови, бил збогатен илустративниот дел, биле посочувани фразеолошките врски и кругот на најблиските производни зборови.² Во 1992 година на свет се појавило 24-тото издание на речникот. Ова издание е изменето и дополнето и по обемот се разликува од сите претходни. Во 1994 година излегува 25-тото во кое се направени 800 дополнувања, кои се однесуваат на толкувањето на зборовите, фразеологизмите или составот на гнездото. Во ова издание се внесени и лексички измени, кои дотогаш се случиле во рускиот јазик.³ 26-тото издание на речникот е отпечатено во 1995 година и е стереотипно. 27-тото издание, односно четвртото издание на новиот речник (на 24-тото издание) излезе во Москва во 1997 година. Во предговорот кон ова издание Н. Ј. Шведова истакнува дека разликата се состои во „...дополнувањето со поголемо количество зборови и фразеологизми, исто така и одделни, порано не одбележани, значења на внатрешната семантичка структура на многузначните зборови; дополнувања што се однесуваат на самиот корпус на речникот, а исто така и на значења на зборови и на фразеолошки изрази, кои порано не биле претставени во речникот, а кои влегуваат во илустративниот дел на статиите, а нивниот број е повеќе од 3000 единици.“ Ова издание се разликува од сите претходни и по тоа што во него се вклучени и граматички (морфолошки) табели, составени според двотомната академска „Руска граматика“ од 1980 година. Оттогаш речникот постојано се реиздава како стереотипно издание.

Во 1990 година Толковниот речник на рускиот јазик од С. И. Ожегов и Н. Ј. Шведова бил награден со наградата „Александар Срегеевич Пушкин“ од страна на Руската академија на науките, тогашна Академија на науките на СССР, што всушност претставува најголемо научно признание од областа на науката во Русија и во поранешниот Советски Сојуз.

Речникот самиот по себе има за цел да ја прикаже и покаже правилната употреба на зборовите, правилното образување на нивните форми, ортоепијата и ортографијата, односно речникот има нормативен карактер. Изборот на лексиката во него е направен по мошне строг принцип за разлика од другите толковни речници на рускиот јазик (Толковен речник на рускиот јазик под редакција на Д. Н. Ушаков; Големиот и Малиот академски речник на рускиот јазик). Сето ова е направено со цел да се добие компактен еднотомен речник, па затоа е избран и гнездовиот принцип на составување. Ова правило било примарно и за Толковниот речник на Н. Ј. Шведова.

Во речникот на рускиот јазик на Н. Ј. Шведова не се вклучени специјализми, кои се всушност длабокопрофесионални термини од определена област на науката и техниката и со кои се користат само припадници на една или неколку професии. Исклучок од ова правило се

---

² Н. Ј. Шведова – предговор кон „Толковниот речник на рускиот јазик”- С.И.Ожегов и Н.Ј.Шведова, Москва, 1997, стр. 3.

³ Н.Ј.Шведова – Предговор кон второто издание; „Толковен речник на рускиот јазик”- С. И. Ожегов и Н.Ј. Шведова, Москва, 1997, стр. 5.

оние професионализми кои во своето значење се тесно поврзани со друго значење на истиот збор, при што се помага подобро да се објасни истиот, а исто така и кога станува збор за хомоними, при што нивното толкување е неизбежно поради диференцијација и избегнување на погрешно сфаќање и употреба на определен збор. Затоа, во речникот не се среќаваат условни картенки што означуваат определена наука или дел од неа (на пример физ. за физика), туку за сите овие зборови е определена кратенката *проф.* (профессиональное). Исто така, во речникот не се вклучени и дијалектизми, освен во случаи кога тие се широко распространети во литературниот јазик, па со тоа нивното толкување станува неизбежно. Во речникот не се вклучени ниту разговорни зборови со изразена груба нијанса. Во првите изданија на речникот на С. И. Очegov и Н. Ј. Шведова биле избегнувани и зборови од разговорната лексика (од типот на шлюха, мурло, буркалы), кои се означени како зборови со груба нијанса, но во подоцнежните изданија тие биле вклучени во речникот и за нив се употребува условната кратенка *зруб.* (грубое) [грубо], додека во речникот на Н. Ј. Шведова за овие зборови стои забелешката *бран./прост.* (бранное/просторечие, просторечное) [погрдно/субстандарден]. Старата и застарената лексика, која излегла од употреба и за која авторката сметала дека е непотребна од гледна точка на современиот руски јазик исто така не е вклучена во речникот, бидејќи со историскиот развој на јазикот се формирале нови зборови, кои станале мошне цврста замена за застарените. Како последна група зборови која не влегла во составот на толковниот речник на Н. Ј. Шведова се сопствените именки од секој вид – лични, географски, како и имиња на институции и слично, освен ако не влегуваат тие во составот на определена фразеолошка единица како незаменлив дел од неа.

Поради намалување на обемот на речникот во поголем број случаи определени зборови се наоѓаат во гнездото на нивниот основен збор од кој тие се произведени.

Според тоа апстрактните именки образувани со наставките **-остъ**, **-ство**, **-изна** се поместени во гнездото на придавките од кои тие се добиени: **достижмость** во гнездото на придавката **достижимый**; **дородство** во гнездото на **дородный** итн. Именките, пак, добиени од глагол со **в-суфикс** и со суфиксите **-ние** (**-ание**, **-ение**), **-тие**, **-ка**, **-ация** кои означуваат дејство се сместени во гнездото на соодветниот глагол: **списание** во гнездото на глаголот **списать**; **поседение** во гнездото на глаголот **сесть**; **кристаллизация** во гнездото на **кристаллизовать** итн. Деминутивите добиено со различни суфикси се наоѓаат кај основниот глагол, па така деминутивните именки **рученька** и **ручонка** се наоѓаат кај именката **рука**, додека за деминутивната именка **ручка**² постои упатница кон именката **рука**. Именките од женски род што означуваат професии или занимања се наоѓаат во гнездото на соодветните именки од машки род од кои тие се изведени: **проектировщица** во гнездото на именката **проектировщик**; **водительница** во гнездото на **водитель** итн. Односите придавки, пак, добиени од глаголи или од именки што укажуваат на дејството или на предметот, се наоѓаат во гнездото на соодветниот глагол или именка: **гриппозный** во гнездото на именката **грипп**; **клельный** кај глаголот **клеить**. Редните броеви, пак, се наоѓаат

во гнездото на количествените броеви од кои тие се произведени: **двенадцатый** во гнездото на количествениот број **двенадцать**. Ислучок од ова правило се редните броеви **первый** и **второй**, кои се дадени во посебно гнездо, при што кај нив се забележува повекезначност, а првото толкување упатува кон соодветните количествени броеви **один** и **два**. Глаголските парови што се разликуваат по признакот *свршен-несвршен*, а кај кои не постои никаква семантичка разлика освен видот се поместени во едно гнездо, при што произведениот глагол се наоѓа во статијата на глаголот од кој тој е изведен без разлика дали станува збор за свршен или несвршен глагол: несвршениот глагол **выражать** се наоѓа во гнездото на свршениот глагол **выразить**, свршениот глагол **задрапировать** во гнездото на несвршениот глагол **драпировать**. Во однос на повратните глаголи кај кои дејството се врши врз самиот извршител во толковниот речник на Ожегов и Шведова беа дадени кај соодветниот неповратен глагол од кои се изведени: повратниот глагол **бриться** е даден во гнездото на глаголот **брить**. Во речникот на Н. Ј. Шведова тие се дадени одделно. Именките што означуваат припадност на народ или нација се дадени во множина и за нив е дадена дополнителна наставка за еднина машки род, додека женскиот род отсуствува. Така именките **македонец** односно наставката **-нец** се наоѓаат во гнездото на множинската форма **македонцы**.

Толкувањата во речникот се сосема кратки и прецизни, доколку толкувањето на зборот го дозволува тоа. Па, така, обично се наидува на толкувања како на пример: **гвалт** – *крик, шум* или **наслаждение** – *высшая степень удовольствия*. Поподробни толкувања и објансувања се даваат само во оние случаи кога кратењето на толкувањето би му наштетил на смислата на зборот: **диктофон** – *прибор для магнитной записи и последующего воспроизведения устной речи*. Мошне често зборовите се објаснуваат и преку нивните синоними: **отварной** – *вареный* (со дополнување: *приготовленный кипячением*); **незловивый** – *кроткий, добродушный* итн.

Толковниот речник на Н. Ј. Шведова има и разработен систем на толкување на групите на зборови. Така, именките се дадени во номинатив, еднина, а по нив е дадена наставката за генитив во еднина, потоа родот на именката, а ако постои отстапување или тешкотија при деklinацијата се дадени и наставките за останатите падежни форми. Ислучок од ова правило се именките кои немаат еднинска форма или именките што главно се употребуваат во множинска форма. Тоа се примери од типот: **ножницы**, **брюки** или, пак, **бубенцы**. Доколку именката се однесува и на машки и на женски род тогаш до неа е запишано *м.* и *ж.* како што е примерот со именката **болтушка** или, пак, со второто значење на именката **умница**. Ако станува збор за именка која не се деклинира до именката е дадена забелешка *нескл.*, на пример: **пальто** – *нескл., ср.* Кај збирните именки од типот **студенчество**, **дубняк** и други, се дава забелешка дека станува збор за збирна именка со кратенката *собир*.

Придавките се дадени во номинатив, еднина во машки род и тоа со нивната долга форма, освен доколку не се работи за погоре наведениот случај кога станува збор за односни придавки добиени од глагол или

именка. Придавките што имаат и долга и кратка форма се претставени на следниов начин: **чёрствый**, -ая, -ое; чёрств, черства, чёрство, черствы и чёрствы. Компаративот и суперлативот се даваат во самото гнездо доколку тие отстапуваат од правилото за нивно образување во рускиот јазик. Па, така имаме примери од типот: **высокий**, -ая, ое; -ок, -ока, -око и -окó; выше; высочайший.

Заменките што се деклинираат се дадени во номинатив и ако имаат форми за род, покрај машкиот се приведуваат и падежните форми на останатите родови.

Количествените броеви, пак, се дадени во номинатив, формата за генитив, а исто така и формите за другите падежи ако, кај тој број, се забележува отстапување од вообичаениот начин на деклинирање или, пак, доколку постои разлика во акцентирањето. Како што веќе напоменавме погоре редните броеви се дадени во гнездото на количествените со исклучок на **первый** и **второй**.

Глаголите, како посебна категорија, се даваат во инфинитив. Зад инфинитивот се приведуваат формите по лица и родови, во еднина и множина за сегашно време кај глаголите од несвршен вид или за идно просто кај глаголите од свршен вид. Доколку од соодветниот глагол не се образува форма за прво лице еднина, тоа се наведува и се дава само второто лице еднина. Во гнездото, покрај овие информации, исто така, се дава забелешка за тоа дали станува збор за свршен или за несвршен глагол со кратенките *сов.* и *несов.* Понатаму, ако постои потреба за тоа, се дадени и соодветните прашања кои укажуваат на тоа кој падеж од именката е потребен: *кого-чегó* за генитив, *кому-чему* за датив, *кого-что* за акузатив, *кем-чем* за инструментал и *о ком-о чём* за локатив.

Прилозите и предикативите на другите зборообразувачки видови се даваат во одделни гнезда со свои граматички карактеристики и со свое толкување. Исклучок од ова правило се прилозите изведени од приставка, а кои завршуваат со наставките **-о**, **-ски** или оние добиени со префикаслно-суфиксалниот начин **по-...-ски**.

Што се однесува до ортографијата и ортоепијата, речникот се заснова на истите два извора како и толковниот речник на Ожегов и Шведова, односно на “Правилата на руската ортографија и пунктуација” од 1956 и “Ортографскиот речник на рускиот јазик” од 1989 година. Потребно е да се додаде дека во речникот на Шведова од 2007 година се направени и извесни корекции во однос на ортографијата, а кои се должат на развојот на современиот руски јазик. Правоговорот и правописот во рускиот јазик се тесно поврзани, така што правоворот произлегува од правописот, а во случаи кога авторката сметала дека постои проблем со ортоепијата како дополнување дава и транскрипција на соодветниот збор.

Акцентот, пак, кој е особено важен во рускиот јазик, освен на заглавните зборови е даден и во дополнителните информации приложени во гнездото, а кои се однесуваат на соодветниот збор. Акцентот се дава одделно со знакот ´ со што тој е забележлив уште во првиот момент. Доколку кај одреден збор постои двојно акцентирање, дадени се и двата типа: твoрo´г и твo´рoг.

Во еднотомниот речник на рускиот литературен јазик на Н. Ј. Шведова многузначноста на зборовите е претставена како и кај

останатите толковни речници, при што не постои никаков посебен знак за одделување на нијансите според кој се разликува зборот. Метафорите се даваат во загради при што се употребува кратенката *перен.* (переносно – преносно значење).

Што се однесува до системот употребен за условните кратенки во речникот можеме да кажеме дека тој е навистина едноставен. За стилското разликување на зборовите се употребуваат следниве кратенки: *бран.* (бранное – погрдно); *высок.* (высокое – висок стил); *груб.* (грубое – грубо); *ирон.* (ироническое – иронично); *книжн.* (книжное – книжевно); *ласк.* (ласкательное – нагалено); *офиц.* (официальное – официјално); *презр.* (презрительное – презирливо); *пренебр.* (пренебрежительное – потценувачки); *проф.* (профессиональное – професионализам); *разг.* (разговорное – разговорен стил); *устар.* (устарелое – застарено); *шутл.* (шутливое – духовито, смешно). На почетокот на речникот е даден и список на сите употребени условни кратенки.

Илустративните примери се мошне кратки и обично тие се дадени како дел-реченица. Во најголем број случаи тоа се примери на авторката, но исто така постојат и примери од литературата, при што не е укажан нивниот извор.

Што се однесува до фразеологијата, може да се смета дека еднотомниот речник на рускиот литературен јазик на Н. Ј. Шведова е богат со фразеологизми. Авторката во голем број гнезда создала фразеолошки дел во кој ги сместила фразеологизмите. Овие делови се означени и одделени од останатиот дел на гнездото со знакот $\diamond$ и се одделени со здебелени букви. Покрај секој фразеологизам постои и кратко толкување за него.

Особено место при описот на овој толковен речник на рускиот јазик заслужуваат хомонимите. За разлика од речникот на Ожегов и Шведова, во овој речник авторката прави јасно разграничување помеѓу повеќезначноста и хомонимијата, така што речникот е мошне полезен и за изнаоѓање хомонимски парови.

На крајот треба особено да се одбележи делот кој се однесува на етимологијата на зборовите. Авторката во својот предговор дава појаснување дека станува збор за „посебен жанр на речник – толковно-етимолошки“. Етимологијата е дадена кај зборот-матрица, така што се заштедува простор, со цел компактност на речникот. Објаснувањата се следат како и во останатите етимолошки речници, но сепак во збиена форма, која е доволна за запознавање со етимологијата.

Останува да се додаде дека за подетален опис на речникот е потребно подолго време, односно негова подолга практична примена. Сепак, претставува голема радост и огромно задоволство да се работи со вакво лексикографско издание, кое нуди големи можности и врз основа на кое може да се добијат навистина полезни знаења за богатството на еден, во случајов, рускиот јазик.

Ниами Емил
Московски државен универзитет М. В. Ломоносов